

**КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ
ОСВІТИ» ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
Кафедра теорії і методики дошкільної,
початкової освіти й психології**

***ДІТИ з ГІПЕРАКТИВНИМ РОЗЛАДОМ
з ДЕФІЦИТОМ УВАГИ у ШКІЛЬНОМУ
КОЛЕКТИВІ***

Діти з гіперактивним розладом з дефіцитом уваги у шкільному колективі. – 2016. – 92с.

Упорядник: Басюк Н.О. – завідувач районної психолого-медико-педагогічної консультації при КУ Цюрупинський районний методичний кабінет Цюрупинської районної ради

З використанням досвіду роботи Львівської ССЗШ №45.

*Шановні педагоги, батьки та фахівці, зацікавлені у якісному навчанні та вихованні усіх категорій дітей, включно з тими, хто страждає на поведінкові розлади та має суттєві труднощі у навчанні. Пропонуємо вашій увазі матеріал, присвячений одному з найпоширеніших розладів дитинства - **гіперактивному розладу з дефіцитом уваги (ГРДУ)**. Діти з ГРДУ потребують особливої уваги з боку батьків, педагогів та адміністрації навчальних закладів. При належній допомозі вони можуть бути повноцінними членами дитячого колективу та досягти істотних успіхів у навчанні.*

Зміст

Вступ	4
1. Характеристика дитини з ГРДУ	11
2. Дитина з ГРДУ у дитячому садку та молодшій школі.....	20
3. Дитина з ГРДУ у середній і старшій школі.....	27
4. Успішність у навчанні дітей з ГРДУ. Основні труднощі та шляхи їх подолання.....	32
5. Індивідуальне оцінювання успішності дитини.....	39
6. Організація середовища та ефективної роботи в класній кімнаті при навчанні дітей з ГРДУ...	43
7. Модель допомоги дитині з ГРДУ в школі.....	56
8. Стратегії спрямовані на збільшення уважності учня з ГРДУ	63
9. Стратегії поведінкової корекції для дітей з ГРДУ в школі	69
10. Додатки.....	89
11. Використана література	91

Вступ

Цей матеріал дозволить зорієнтуватися у проблемі діагностування та навчання дитини з ГРДУ шкільного віку. Тут можна знайти також конкретні поради та методи роботи з гіперактивними дітьми в умовах класу, з'ясувати шляхи співпраці та роль усіх, хто є дотичним до виховання дитини.

Усі ми, бодай частково, знайомі з гіперактивним розладом із дефіцитом уваги завдяки відомому персонажеві дитячого мультфільму Петрикові П'яточкіну, якого вихователька охарактеризувала так: «... Напевно в цьому хлопчику, як у пухнастім зайчику, захована незвичная стрибучая пружина». Саме через цю надмірну активність і безперервний рух Петрик створює постійні проблеми довкола себе: збиває відро сусідці, постійно тікає від батьків (тому останні змушені постійно його контролювати), у садку усе перевертає і не піддається контролю та керуванню. Крім того, Петрик імпульсивний, що типово для дітей із ГРДУ: побачивши на протилежному боці вулиці песика, він, не думаючи, не озираючись, не зважаючи на небезпеку і порушуючи правила дорожнього руху, біжить до нього. А ще – очевидні проблеми з увагою: захоплений грою, виховательку хлопчик просто не чує...

Мультфільм блискує точно вказує на те, що може допомогти Петрикові, – мудрий педагогічний підхід, який базується на любові, терпеливості, розумінні. На жаль, у житті зміни настають не так швидко, як у мультфільмі, і стають наслідком довготривалого, послідовного виховання.

Крім того, діти з ГРДУ мають багато позитивних рис, вони часто щирі, безпосередні, доброзичливі, енергійні, втім у їхній поведінці є багато й такого, що створює проблеми для оточуючих і них самих. Саме через ці особливості поведінки ці діти часто зустрічаються з негативними реакціями оточуючих: відкиненням, осудженням, нерозумінням. Тому повноцінний розвиток цих дітей, їхня майбутня самореалізація знаходиться під загрозою.

Згідно з сучасним розумінням природи ГРДУ, даними нейробіології, ці діти мають свого роду невидиму неповносправність щодо здатності керувати власною поведінкою, щодо функції самоконтролю. І цей дефіцит обмежений не лише віком дитинства, він – на усе життя. Сучасні наукові дослідження свідчать, що, власне, через це діти з ГРДУ становлять групу ризику з розвитку серйозних вторинних проблем і наслідків – від депресивних розладів, порушення особистісного розвитку до антисоціальної

поведінки, зловживання алкоголем і наркотиками та ряду інших проблем. Саме тому слід мобілізувати зусилля фахівців, батьків, громадськості щодо допомоги цим дітям.

ГРДУ – один із найпоширеніших поведінкових розладів у дітей. Його поширеність, за даними різних досліджень, становить від 1,5 до 5% у дітей шкільного віку, у західних країнах він – одна з найчастіших причин звернень до дитячих психіатрів. Втім попри таку поширеність розладу його часто неправильно і невчасно діагностують, а відповідно дітям із цим розладом та їх сім'ям не надають належної допомоги. Інколи таким дітям ставлять різноманітні діагнози від мінімальної мозкової дисфункції, органічного інфантилізму до психопатоподібного синдрому, існуючі підходи як психосоціальних, так і фармакотерапевтичних втручань дуже віддалені від сучасних міжнародних стандартів допомоги цим дітям тому спробуємо зосередитися насамперед на розумінні природи ГРДУ – його причин, нейробіологічного підґрунтя, а відповідно розуміння симптомів, проявів, наслідків та можливих шляхів допомоги.

П'ять фактів про ГРДУ

- Це найпоширеніший поведінковий розлад дитинства: щонайменше 3% дітей шкільного віку мають ГРДУ.
- ГРДУ проявляється надмірною активністю, порушенням уваги та імпульсивністю, що виражені невідповідно до віку і призводять до порушень функціонування дитини в основних сферах життя.
- Більшість поведінкових проблем гіперактивних дітей зумовлені не їхньою злою волею чи поганим вихованням із боку батьків, **а біологічно зумовленими особливостями функціонування ЦНС.**
- За умов невчасної та неадекватної допомоги даний розлад може призводити до вторинних ускладнень: шкільної дезадаптації, порушень психологічного розвитку дитини, значних поведінкових та соціальних проблем – як у дитинстві, так і в дорослому віці.
- ГРДУ – один із найбільш досліджених поведінкових розладів, щодо якого розроблено ефективні стратегії та методи допомоги.
- За належної допомоги та підтримки діти з ГРДУ можуть мати щасливе, повноцінне майбутнє.

Етіологія

ГРДУ – розлад, довкола причин якого існувало багато суперечок і гіпотез. Якщо декілька десятиліть тому причиною ГРДУ в основному вважали фактор органічного ураження ЦНС і відповідно вживався діагноз «мінімальна мозкова дисфункція», то сьогодні з розвитком молекулярної генетики з'являється все більше доказів на користь того, що у переважній більшості випадків ГРДУ є розладом генетичної природи і пов'язаний, зокрема, з генами, що відповідають за регулювання обміну та активності двох нейротрансмітерів – дофаміну та норадреналіну.

В історичному контексті першою була гіпотеза про те, що причиною ГРДУ є ураження головного мозку в ранньому віці і, зокрема, як наслідок інтра- та перинатальної гіпоксії, запальних процесів, метаболічних порушень (зокрема фенілкетонурії), дії токсичних речовин (отруєння свинцем, наслідки хіміотерапії в ранньому віці тощо). Щодо локалізації уражень, ідеться в першу чергу про ураження лобної кори та підкірки (зокрема, базальних гангліїв). Сучасні дослідження підтверджують те, що такою може бути етіологія ГРДУ в незначній частині випадків. Зокрема, закінчуючи свій огляд досліджень,

присвячених цій темі, Barkley робить висновок, що, ймовірно, лише у незначній частині дітей фактор органічного ураження ЦНС є причиною ГРДУ.

Доказом ролі цього фактору є те, що у частини дітей із ГРДУ в анамнезі присутнє перинатальне гіпоксично-ішемічне ураження ЦНС; частота розладу значно вища у дітей, народжених недоношеними та з малою на гестаційний вік масою тіла (причому чим більший ступінь недоношеності, тим вищий ризик), а також у тих, які перенесли енцефаліт, менінгіт та отримали черепно-мозкову травму у ранньому дитинстві. Вживання матір'ю алкоголю/нікотину під час вагітності також пов'язане з підвищеним ризиком ГРДУ у дитини.

Втім, існують вагомні докази спадкової природи ГРДУ. Зокрема, дослідження родичів дітей із ГРДУ показали, що у батьків та рідних братів/сестер цих дітей частота розладу становить близько 25-35% (тобто в 5-7 разів частіше).

Останніми доказами генетичної природи розладу, яку на даний момент вважають основною в більшості випадків ГРДУ, стало виявлення конкретних генів, які значно частіше виявляються у дітей із цим розладом.

Отож, на сьогодні можна стверджувати, що ГРДУ є етіологічно поліморфним розладом, при якому

щонайменше два фактори – генетичний та органічного ураження ЦНС – або ж їх комбінації є причиною розладу. Причому генетичний фактор, імовірно, є основним у переважній більшості випадків.

Патогенез

Як згадувалося вище, ГРДУ – розлад, який зумовлюється біологічно детермінованою недостатньою зрілістю функцій лобної кори півкуль головного мозку. Саме такою є сучасна концептуалізація цього розладу як розладу розвитку самоконтролю і саме в ключі дефіциту виконавчих функцій ми можемо розуміти значення симптомів розладів та їх можливі наслідки.

Функції лобної кори полягають насамперед у загальному контролі та організації поведінки людини (це так звані виконавчі, або ж екзекутивні функції). Лобна кора є свого роду «диригентом», «центральною командним пунктом», який на основі аналізу та синтезу інформації приймає рішення і дає керівництво до дії. Дитина не народжується зі зрілими виконавчими функціями. Звичайно, у міру вікового, біологічного дозрівання головного мозку та набутого досвіду «якість» цих функцій постійно зростає, що проявляється усе більшою здатністю

людини керувати своєю поведінкою, почуттями, бажаннями та вирішувати складні ситуації, приймаючи продумані рішення, ставити цілі та вибудовувати план їх досягнення і відповідно втілювати його у життя. Така здатність до самоорганізації та самомотивування дає нам можливість досягати як «маленьких», так і «великих» цілей у житті і знову ж таки бути не заручниками обставин, а «ковачами власної долі».

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИТИНИ З ГРДУ

Проблеми з поведінкою дитини дуже часто проявляються саме у школі. І тут можливі два варіанти виявлення розладу. Часами батьки є вже дещо підготовленими та приходять до вчителя із розповіддю про порушення у поведінці дитини, розповідають де вони консультувалися і пропонують своє бачення дитини у навчальному процесі. Але це, як правило, поодинокі винятки з огляду на кілька причин:

- По перше, батьки через загальну стигматизацію по відношенні до осіб з психічними порушеннями у нашому суспільстві часто намагаються приховати від оточуючих

сам факт консультування у психіатра і часто є схильними до замовчування проблеми

- По друге, батьки дуже часто не усвідомлюють своїх негараздів аж до досягнення шкільного віку, оскільки схильні списувати проблеми з поведінкою дитини у дошкільному віці на особливості характеру дитини

- Третя, дуже суттєва причина це брак довіри та прозорості у стосунках між вчителями та батьками, партнерство у стосунках учитель – батьки лише починає культивуватися.

Тому, проблема частіше за все виявляється шляхом певних невдач у навчанні та проблем з поведінкою в класі, та сигналізують про неї частіше за все саме вчителі молодшої школи. Вони мають в цьому світлі дуже важливу та відповідальну місію. Вчителі молодшої школи мають перш за все володіти прийомами позитивного спілкування з батьками, не бути налаштованими ворожо, а намагатися у позитивний спосіб повідомити батьків про проблему. Адже, ніхто не зможе ефективно діагностувати та корегувати проблемну поведінку дитини з ГРДУ без згоди її батьків. Першим кроком у даному керунку є заповнення опитувальника для вчителів, з метою пересвідчитися в тому, що поведінкові проблеми дійсно наявні. Пізніше вчитель має провести дуже тактовну бесіду із батьками

дитини, з метою мотивування їх до подальшого діагностування та застосування заходів щодо корекції та лікування розладу. Це може бути нелегкою задачею з огляду на стан батьків та ступінь їхньої довіри до вчителів та фахівців загалом. Тому вчитель має бути максимально тактовним і тут до справи можна долучити шкільного психолога та соціального педагога. Таким чином до роботи долучається *мультидисциплінарна команда шкільних фахівців*, яка буде супроводжувати дитину протягом всього її навчання. Батькам можна пояснити можливу проблему, дуже коректно, у позитивний спосіб, попросити їх заповнити опитувальник для батьків. Батьки не повинні відчувати засудження з боку вчителя. Якщо вони будуть відчувати доброзичливе ставлення, тоді легше буде провести діагностику та визначитися з подальшими діями з корекції поведінки та успішності учня. Слід пам'ятати, що батьки дуже часто бувають у пригніченому стані, адже проблеми з поведінкою дитини не сприяють покращенню клімату у сім'ї. До того один з батьків також може мати ГРДУ та супутні з ними розлади, такі як депресія, особливо в матерів – 27-32 % (Biederman, 1987) проблеми з алкоголем, на фоні цього можуть відмічатися подружні конфлікти, тощо. Це не означає, що фахівець повинен

одразу ж дивитися на сім'ю гіперактивної дитини, як на проблемну, та в жодному разі не можна ставитись до людей зверхньо, оскільки вони й без того потерпають та почуваються некомфортно. Ми маємо також безліч прикладів, коли батьки гіперактивної дитини є дуже ресурсними. Мають здорове ставлення до своєї проблеми та здатні допомогти іншим сім'ям. Наявність дитини з ГРДУ необов'язково означає, що клімат у сім'ї не сприятливий. Але сім'ям гіперактивних дітей та дітей з іншими психічними і поведінковими розладами все ще не просто у суспільстві.

Після того, як за результатами опитувальників (Додаток 1, 2) та висновків шкільного психолога в дитини підозрюється ГРДУ, її слід направити на додаткове дослідження та з метою встановлення остаточного діагнозу до компетентного психіатра. Можливо дитину необхідно буде скерувати до інших фахівців, неврологів, за потреби медиків іншої спеціалізації, психологів та педагогів, що мають додаткову спеціалізацію у діагностиці і терапії розладів розвитку у дітей. Як вже зазначалося вище, діагноз повинен встановлюватись дуже ретельно, оскільки великою є вірогідність неточної діагностики, через високу варіабельність симптоматики та не характерність клінічної

картини в залежності від ситуації та загального стану дитини. Отже, остаточний діагноз встановлює психіатр.

Після того, як діагноз встановлено, необхідно переходити до втручань з допомоги гіперактивної дитині.

Підсумок

Стадії діагностичного процесу ГРДУ в школі включають в себе:

- ✓ *Виявлення проблемної поведінки батьками або вчителем*
- ✓ *Заповнювання опитувальників для батьків та вчителів*
- ✓ *Консультації мультидисциплінарної команди фахівців з приводу результатів попередніх шкільних досліджень*

Хоча поведінкові проблеми гіперактивної дитини проявляються з перших років життя, часто до досягнення старшого дошкільного або молодшого шкільного віку, їх списують на особливості темпераменту або неналежне виховання дитини. При навчанні ж виявляються труднощі, які дедалі важче ігнорувати. Нагадуємо, що три основні проблеми при ГРДУ це дефіцит уваги, імпульсивність та надмірна моторна активність, рухливість. Імпульсивність та гіперактивність проявляються наступними симптомами: дитина безперервно рухається, не може довго сидіти на одному місці, бігає чи лазить тоді, коли вимагається сидіти, багато говорить, перебиває інших, недоречно втручається в

розмову, не може витерпіти, коли треба чогось чекати (як-от, наприклад, своєї черги в грі) діє, не подумавши про наслідки чи правила. Звичайно імпульсивність та надмірна активність не сприяють продуктивній успішності учня, але найбільші академічні труднощі пов'язані саме з неуважністю, вони проявляються таким чином

Читання:

- Втрачає місце у тексті під час читання
- Не може залишатися сфокусованим на тому що читає (особливо якщо текст важкий, довгий або нудний), як наслідок пропускає слова, деталі, розуміння прочитаного епізодичне
- Забуває прочитане та потребує перечитувати текст знову і знову

Письмо:

- Труднощі з плануванням та організацією письмового завдання
- Відсутність систематичного виконання письмових вправ
- Мінімальна продуктивність під час виконання письмових завдань
- Повільніша в два – три рази швидкість виконання письмових завдань

- Велика кількість механічних помилок при письмі (як результат неуважності до деталей)

Математика:

- Велика кількість помилок при обчислюванні через неуважність до математичних знаків, таких як +/- т. ін
- Низька продуктивність при вирішенні задач та прикладів, через неспроможність сконцентруватися та розглянути усі аспекти задачі або зробити усі кроки послідовно при вирішенні математичного приклада.

До того ж діти з ГРДУ можуть мати супутні розлади такі як *дисграфія* – часткове порушення навичок письма внаслідок вогнищевого ураження, недорозвинення або дисфункції кори головного мозку. *Дислексія* – порушення формування навичок читання. *Дискалькулія* – порушення навичок лічби, ці розлади також можуть спричиняти вищеназвані навчальні труднощі, або перегукатися із ними.

Якщо додати до цього загальні характеристики гіперактивної дитини такі як: великий рівень емоційності (роздратування, пригнічення, вибухи гніву, підвищену реакційність), труднощі зі зміною діяльності, агресивну поведінку, проблеми з дисципліною, неможливість

працювати задля досягнення віддаленої мети, постійну потребу у сильних заохоченнях та покараннях та занижену самооцінку, маємо типовий портрет дитини з ГРДУ у школі.

Основні стратегії впливу на поведінку гіперактивної дитини в школі повинні бути направлені як на корекцію академічних навичок, так і на покращення поведінки учня, зменшення моторного збудження. Слід враховувати, що діти з ГРДУ мають значний дефіцит виконавчих функцій, що викликає такі труднощі як:

- Фіксувати та систематизувати образи та епізоди що пов'язані із зовнішніми подіями в робочій пам'яті людини з тим щоб оперувати ними у майбутньому
- Вміння повертатися до минулого у зв'язку з цими подіями
- Уявляти гіпотетичне майбутнє на основі минулого досвіду
- Встановлювати цілі та плани на майбутнє та послідовно виконувати їх
- Ефективне протистояння бажанням та спокусам відійти від встановленого плану
- Використання, так званої, внутрішньої мови, тобто здатності проговорювати ситуацію подумки, з метою досягнення поставленої мети та збільшення самоконтролю

- Регулювання поведінки у відповідь на зовнішню ситуацію у відповідності до поставленої мети
- Вміння відділити враження від реальної інформації, почуттів від фактів у процесі реагування на події
- Аналіз та систематизування.

За статистикою, біля 40% дітей з ГРДУ мають академічні труднощі, які поділяються на власне труднощі академічних навичок, основні з яких було викладено вище та проблеми з успішністю, що можуть бути як супутніми так і виявлятися окремо. Навіть якщо дитина з ГРДУ не має виражених академічних труднощів, в неї все одно будуть відмічатися проблеми із виконанням класних і домашніх завдань, в основному пов'язані із неможливістю дотримання часових рамок. Це, в свою чергу, є наслідком знову ж таки проблем з увагою та імпульсивністю, дитині важко сфокусуватися на виконанні завдання. Через підвищене реагування на сторонні стимули та неспроможність виконувати не надто цікаву роботу довго, дитина з ГРДУ потребує більше часу на виконання завдання, а ніж її здоровий одноліток. Звичайно, проблеми у навчанні можуть бути ознакою не лише дітей з ГРДУ, але і учнів, що страждають на інші розлади. Так чи інакше, запропоновані нижче стратегії та методи впливу на

гіперактивну дитину у школі, як і прийоми її оцінювання та диференційованого навчання, можуть бути, в більшості, успішно використані і для педагогічної корекції дітей, що мають труднощі у навчання пов'язані не лише з ГРДУ.

Кожна дитина з ГРДУ у школі повинна пройти процедуру індивідуального оцінювання та щодо неї повинно бути складено індивідуальний навчальний план, який може використовуватись у звичайному класі у контексті диференційованого викладання. Так, у більш важких випадках, при серйозних інтелектуальних та поведінкових проблемах, для індивідуального навчання. Слід пам'ятати, що у світлі сучасних тенденцій, інклюзивного навчання, кожна дитина повинна бути включена до середовища здорових однолітків. За виключенням не значної кількості надто важких випадків, або при наполегливому бажанні з боку батьків.

ДИТИНА З ГРДУ У ДИТЯЧОМУ САДКУ ТА МОЛОДШІЙ ШКОЛІ

Відомо, прояви ГРДУ такі як імпульсивність, гіперактивність та дефіцит уваги проявляються у дитини ще до досягнення шкільного віку, але їх часто схильні списувати на неналежне виховання, або на вікові

особливості, що дитина неодмінно «переросте». Коли ж йдеться про навчальну підготовку дитини в останній рік в дитячому садку, або на першому році шкільного навчання, вихователі, вчителі і батьки стикаючись з навчальними та поведінковими труднощами, починають розуміти, що мають справу з чимось більшим ніж прості дитячі пустощі. Вчителі та вихователі починають бити на спалах і, таким чином, дитину часто обстежують та скеровують за остаточною діагностикою саме у період початку навчання. Часто дитина з ГРДУ має супутні труднощі в навчанні, часами проблеми і відставання в загальному розвитку – проблеми з мовою, розлади навичок дрібної та великої моторики, академічні труднощі такі як труднощі в запам'ятовуванні цифр, алфавіту, тощо.

Наводимо список основних симптомів, що можуть бути приводом для підозри у дитини дошкільного віку можливих навчальних обмежень. Багато з цих симптомів є також безпосередніми індикаторами ГРДУ. Цей список складений Міжнародною асоціацією дислексії (2003).

Мова

- Повільний розвиток мовлення
- Проблеми з вимовою
- Труднощі у вивченні нових слів

- Труднощі у виконанні простих інструкцій
- Труднощі у розумінні питань
- Труднощі у вираженні своїх потреб і бажань
- Труднощі у вивченні віршків
- Недостатній інтерес до казок і історій

Моторика

- Незграбність
- Незбалансованість рухів
- Труднощі у маніпулюванні дрібними об'єктами
- Невпевненість при пробіжках, стрибанні та інших видах спортивної діяльності
- Труднощі при таких навичках самообслуговування, як шнурування взуття, застібання гудзиків, тощо
- Уникнення таких занять, як малювання

Пізнавальна діяльність

- Важкість запам'ятовування алфавіту або днів тижня
- Погана пам'ять на щоденні події
- Погане розуміння причин та наслідків, труднощі в рахуванні
- Труднощі в розумінні таких понять, як розмір, форма колір

Увага

- Легке переключення уваги на сторонні подразники

- Імпульсивна поведінка
- Непосидючість (гіперактивність)
- Важкість у втриманні уваги на завданні
- Труднощі у зміні діяльності
- Постійне повторення одного і того ж, неможливість переключитися

Соціальні навички

- Важкість у взаємодії з іншими дітьми, гра наодинці
- Схильність до раптових та бурхливих змін настрою
- Легке роздратування та пригнічення
- Важкість в опануванні себе, раптові вибухи гніву, істерики

Якщо дитина виявляє подібні симптоми, батькам та вчителям необхідно ініціювати подальше обстеження дитини. Спочатку можна провести попереднє обговорення та діагностування поведінки дитини в середині команди фахівців школи або дитячого садка, з обов'язковим скеруванням для постановки остаточного діагнозу до компетентних психологів та психіатрів.

Що може зробити вчитель для досягнення успіху при навчання дошкільнят та учнів молодшої школи:

- *Організація навчального середовища.* Середовище повинне бути гостинним, безпечним, зручним, структурованим, вільним. Діти повинні мати певну свободу, бути вільними у

дослідженні середовища, взаємодії з предметами та навчальним матеріалом

- *Бути в постійному контакті з дитиною та її батьками.* Створити свого роду спільноту у якій відбуватиметься взаємодія між дитиною, вчителем та батьками, в якій поважаються всі особливості дитини та її сім'ї включаючи культурні та національні
- *Вчити дитину основних соціальних навичок.* Навчити дитину поводитися серед дітей, вироблення початкових навичок спілкування та взаємодії в колективі, як вміння організовано ходити в парі, гратися з дітьми, тощо
- *Чіткий розклад. Послідовні дії вчителя.* Кожна дитина потребує чіткого розкладу, особливо це актуально коли йдеться про дитину з ГРДУ. Коли щоденні події передбачувані, дитині набагато легше функціонувати ефективно. В садочку важливо, щоб розклад занять та порядок дня були сталими, це організує дітей
- *Використовувати різні тактики втримання уваги.* Вчитель може використовувати ті ж прийоми, що і в старшому віці, основне це правильна організація середовища з мінімумом подразників, жвавий темп занять та постійний зворотній зв'язок

- *Досягнення бажаної поведінки.* Поведінкові втручання мало відрізняються від таких у середній і старшій школі. Використання системи жетонів у співпраці з батьками, послідовне виховання, коли бажана та небажана поведінка обов'язково супроводжується відповідними наслідками
- *Використання тимчасової ізоляції дитини та тайм ауту.* Деколи корисно дати дитині відпочити від колективу. Коли ви бачите, що дитина занадто збудилася її можна вилучити на якійсь час із дитячого середовища. Цей прийом може носити як позитивне забарвлення, з метою дати дитині погратися наодинці та заспокоїтись, так і бути методом покарання. Тайм аут – вилучення дитини на деякий час, без жодних іграшок і занять. Є дієвим методом, що широко використовується у дошкільний період
- *Зробіть навчання веселим.* Використовуйте цікаві історії, ігри, різні вистави, теми з мультфільмів і казок для занять. Це підвищує рівень мотивації. Коли діти задоволені, вони вчаться набагато краще.
- *Використовуйте фізкульт хвилинки та заохочуйте дітей рухатись.* Діти молодшого віку швидко втомлюються, тому важливо використовувати маленьку зарядку кожні пів години, це дає змогу дитині переключитися та відновити

сили. Також можна використовувати більш суттєві перерви, коли діти можуть побігати та «випустити пару».

- *Намагайтеся завоювати довіру дитини.* Для цього треба намагатися бути якомога добрішим, уважним та справедливим до дитини
- *Вчити дітей вирішувати конфліктні ситуації.* Дуже важливо навчити дітей продуктивному вирішенню конфліктів. Не заохочувати скарги одне на одного. Розглядати конфліктні ситуації справедливо. Вчити вибачатися та пробачати
- *Вміти розрізнати ознаки майбутньої поганої поведінки.* Слідкувати за подіями, які бувають причинами або супутниками поганої поведінки, час, ситуація, тощо. Намагатися попередити небажану поведінку.

Підсумок. Старший дошкільний та молодший шкільний вік є часом, коли виявляється ГРДУ. Вчителі та вихователі мають бути обізнаними в проблемі та сприяти діагностуванню та корекції проблемної поведінки. Адекватне втручання у дитячому садочку та школі сприяє більш продуктивній реабілітації дитини у старшому віці.

ДИТИНА З ГРДУ У СЕРЕДНІЙ І СТАРШІЙ ШКОЛІ

Старша школа має свої додаткові труднощі для дитини з ГРДУ. І дуже важливим є наскільки дитина є підготовленою з молодшої школи. Додаткові проблеми пов'язані з

- Зміною середовища. Дитина вже не сидить в одній аудиторії, а ходить по школі змінюючи кабінети, це не сприяє зосередженню
- На зміну одному класоводу приходять кілька вчителів, це є джерелом додаткового стресу, адже тепер дитині приходиться налагоджувати стосунки з різними людьми. Це є не дуже комфортно для гіперактивної дитини
- Збільшення академічних вимог може стати досить болючою проблемою для дитини з ГРДУ
- Перехідний вік та гормональні зміни, пов'язане з цим загострення стосунків в середині дитячого колективу, боротьба за лідерство.
- Бажання бути прийнятним, намагання покращити щось в собі, своїй зовнішності
- Часами загострюються конфліктні ситуації з батьками.

Тривожні знаки розладу навчальних навичок (Rief, 2005)

- ✓ Уникання читання та писання
- ✓ Помилки у читанні та сприйнятті прочитаного
- ✓ Труднощі з підведенням підсумків
- ✓ Труднощі з розумінням умов завдання
- ✓ Труднощі з відповідями на питання
- ✓ Погана орфографія
- ✓ Труднощі мислити абстрактно
- ✓ Погані навички написання творів
- ✓ Труднощі у вивченні іноземної мови
- ✓ Погане засвоєння матеріалу з математики
- ✓ Важкість залишатися організованим
- ✓ Труднощі у виконанні тестів, коли треба вибрати одну відповідь
- ✓ Повільна робота в класі та при виконання тестів
- ✓ Труднощі при перевірці роботи, уникає перевірку своєї роботи, або перевіряє неправильно

Соціальна поведінка

- ✓ Важко сприймає будь яку критику
- ✓ Труднощі з встановленням зворотного зв'язку
- ✓ Труднощі в розумінні та прийнятті інших людей
- ✓ Труднощі чинити опір тискові однолітків

Підлітковий вік пов'язаний із серйозними змінами в організмі дитини. Це також період формування особистості, тому необхідно проводити комплексні дії спрямовані на соціалізацію дитини, бажано, щоб вони брали свій початок ще з молодшої школи. В підлітковий період дитина маючі всі звичайні симптоми ГРДУ, через свою імпульсивність може мати проблеми з законом, конфлікти з батьками вчителями, ровесниками, вищий ніж середній ризик підліткової вагітності, проблеми з алкоголем і наркотиками також можуть бути наявні. Але існують також суттєві переваги, які діти можуть демонструвати разом зі своїми обмеженнями. Отже, імпульсивність це не завжди погано.

Позитивні якості підлітка з ГРДУ

- Гіперактивні діти сприймають реальність загострено та можуть помічати більше ніж інші
- Вони дуже творчі, винахідливі, здатні змінюватися та змінювати все навколо
- Вони є дуже наполегливими, якщо хочуть досягти своєї мети, вони не полишають спроб не дивлячись на невдачі. Здатні повертатися до роботи знову і знову доводячи улюблену справу до досконалого результату.

- Діти з ГРДУ є дуже енергійними та часто досягають успіху у цікавій їм діяльності.
- Їм необхідно, щоб їх хвалили, вони люблять радувати вчителів та батьків
- Вони цікаві співрозмовники
  - Як діяти вчителю, щоб досягти кращих результатів у навчання підлітків з ГРДУ.
- Чітка структура діяльності з правилами та адекватними очікуваними результатами здатна покращити успішність учня з ГРДУ
- Використовувати методи поведінкового менеджменту, поведінковий контракт, система заохочень, тощо, у тісній співпраці з батьками дитини
- Дуже корисно призначити дитині наставника зі старшого класу, це дуже підвищує мотивацію до навчання. Наставник повинен бути авторитетним.
- Навчати дитину розуміння свого розладу, але обережно і авторитетно, роблячи акцент на позитивних сторонах, коректно пояснюючи обмеження та прийоми боротьби з ними.
- Заохочувати дитину до консультування у психолога відвідування індивідуальних та групових психотерапевтичних занять

- Бути позитивно налаштованим до дитини
- Намагатися створити соціально прийнятну атмосферу в колективі. Вчити здорових дітей приймати тих, хто має обмеження
- Впроваджувати диференційований підхід до навчання дітей з ГРДУ, приділяти увагу кожному, корегувати навчальне навантаження відповідно до потреб дитини
- Бути гнучким при оцінюванні та навантажуванні дитини
- Виробляти авторитетний стиль викладання, намагатися завоювати довіру дитини
- Не боятися зменшувати навантаження та давати роботу, що дитині найбільше до душі.

Підсумок. Підлітковий вік пов'язаний з найбільшими ризиками для дитини, адже саме в цей час формується її особистість, вміння співіснувати з оточуючими. Для вчителя дуже важливо бути:

- ✓ пильним, використовувати прийоми роботи направлені на кращу соціалізацію дитини до колективу однолітків.
- ✓ Допомогати визначитися з майбутньою професією.
- ✓ Не навантажувати дитину нецікавою діяльністю, натомість дати більше часу на цікаву.
- ✓ Тісно співпрацювати з батьками дитини.

- ✓ Робити акцент на позитивних сторонах та особливих здібностях дитини.

УСПІШНІСТЬ У НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ГРДУ. ОСНОВНІ ТРУДНОЩІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.

Стратегії діяльності вчителя направлені на покращення успішності дитини з ГРДУ пов'язані з використанням усього спектру засобів корекції уваги та поведінки учня, оскільки прийнятна поведінка та уважність є обов'язковими умовами хорошої академічної успішності. Про методи корекції поведінки та уваги йдеться в окремих розділах. В цьому розділі розглянемо стратегії діяльності вчителя направлення на підвищення продуктивності учня у межах різних видів навчальної діяльності.

Читання. Приблизно 25 – 60% дітей з ГРДУ мають розлад навичок читання, відомий як *дислексія*, учні, що страждають на дислексію можуть проявляти труднощі засвоєння інших мовленевих навичок, таких як правопис та усне мовлення, а також розуміння прочитаного

Як покращити результати читання

- Біля 50% труднощів у читанні можна уникнути, якщо діти проходять належну підготовку у дитячому садку та відвідують підготовче навчання в школі (Rief, 2005)

- Багато дітей мають труднощі з ідентифікацією звуків, таким чином треба використовувати багато фонетичних вправ.
- Для молодших школярів добре використовувати великі яскраві букви, багато наочності
- В деяких випадках, особливо при підготовці до школи, корисною може також бути методика глобального читання, коли діти запам'ятовують цілі слова, для деяких дітей, особливо з мозаїчним (нерівномірним) типом розвитку вона є дуже дієвою, але це все дуже індивідуально
- Під час читання, як і під час іншої діяльності дитину з ГРДУ краще посадити серед успішних спокійних учнів.
- Використовуйте кількаразове повторення прочитаних слів
- Ефективним є хорове відпрацювання нових слів
- На більш старшому етапі навчання на перший план виходить розуміння прочитаного та швидкість читання, добре давати дитині перечитувати невеличкі відрізки тексту та задавати негайно питання по змісту.
- Краще використовувати тексти поділені на окремі частини, добре повертатися до змісту тексту протягом кількох уроків

- На всіх етапах навчання корисним є використовувати тексти для читання в яких наявний попередньо вивчений лексичний та змістовий матеріал
- Заохочуйте учнів використовувати свою уяву, попросіть їх уявити, те що вони читають
- Задайте ключове питання, відповідь на яке вони мають знайти протягом читання
- Напишіть план, основні ідеї тексту на дошці та попросіть учнів знайти у тексті і зачитати речення які ілюструють ці ідеї
- Можна поділити текст на частинки та розподілити їх між групою учнів. Дайте час на вивчення тексту та попросіть прокоментувати у групі події за заздалегідь складеним планом, це мотивує учнів до запам'ятовування та ретельної роботи, оскільки вони несуть відповідальність не лише за себе, а за всю групу
- Використовуйте техніки кооперативного навчання, дайте дитині напарника для читання, попросіть учнів прочитати текст, потім задати одне одному питання щодо прочитаного
- Використовуйте інтерактивні технології, рольові ігри за мотивами прочитаного, тощо

- Дозвольте дитині, що має труднощі прочитати текст пошепки, це підвищить якість засвоєння матеріалу
- Вчіть розрізняти головну ідею та другорядні деталі тексту
- Після читання проведіть детальний аналіз тексту та обов'язково попросіть учнів зробити висновки

Це лише частина засобів, яка може бути використана для покращення навичок читання, кожен вчитель, що стикається з проблемою навчання та розвитку продуктивного читання має безліч своїх маленьких хитрощів, власних напрацювань, та, можливо, наведені вище поради також стануть у пригоді.

Письмове мовлення. Діти з ГРДУ дуже часто відчують значні труднощі в опануванні навичок письма. Дисграфія – це порушення письмових навичок в наслідок ураження певних ділянок кори головного мозку. Почерк у таких дітей часто буває нерозбірливий, виконання завдань неакуратне. Через неспроможність концентруватися довший час діти з ГРДУ також часто не в змозі вкластися у часові рамки під час виконання завдання. Вони також мають проблеми з правописом - роблять безліч помилок через неуважність, виконують завдання не систематично, часто не доводять роботу до кінця.

Як покращити письмові навички

- Організуйте робоче місце дитини, письмові вправи повинні виконуватися у тихому, затишному приміщенні
- Встановіть часові рамки виконання завдання, активно використовуйте систему заохочень для досягнення продуктивності при виконанні письмового завдання
- Виконуйте цікаві вправи, які пов'язані з написанням складних слів. Наприклад, поділіть слово на склади та нехай діти вимовляють їх по черзі. Учень сам визначає наступного учасника. Це лише один із прийомів.
- Складіть словничок складних слів та нехай діти переглядають та прописують деякі з цих слів регулярно.
- Повторюйте написання найбільш непростих слів та виразів часто, можна виділити місце на дошці, де писати ці слова великими кольоровими буквами та залишати їх на певний період, поки діти не засвоять правопис
- Організуйте діяльність учнів чітко, вони повинні знати коли протягом уроку в них письмові вправи, краще в середині уроку, та виконувати їх старанно в спокійній обстановці
- За потреби зменшуйте обсяг завдання для гіперактивної дитини
- Корегуйте кількість письмового домашнього завдання для гіперактивної дитини у відповідності до її можливостей

Математика. Математика – наука точна, тому не прощає помилок. Діти з ГРДУ часто при обчислюванні математичних прикладів помиляються в знаках і тому отримують невірний результат. При розв’язуванні задач гіперактивним дітям важко сконцентруватися та довести справу до кінця, вони забувають умову завдання дуже скоро, тому в них дуже часто бувають складності з математикою. Дуже скоро пробіли у навчанні стають все більшими і діти з ГРДУ в результаті бувають зараховані до категорії учнів неуспішних з математики. Мабуть, вироблення глибинних стратегій спрямованих на покращення успішності з математики справа фахівців математики, дамо лише кілька загальних порад

Як покращити успішність з математики

- Використовуйте наочні матеріали, палички, кубики, рахівниці, елементи матеріалів за методикою Монтесорі (яка до речі дуже дієва саме для навчання математиці)
- Представляйте навчальний матеріал та завдання використовуючи приклади і ситуації з реального життя (наприклад розділити пакунок в якому 42 печива, поділити його на 8 дітей, дорівнює 5 кожному та 2 залишиться)
- Проводити аналогії з якимись сталими величинами, наприклад чотири чверті (по 25 коп.) складають гривню.

- Вчити дітей робити записи по ходу виконання роботи, малювати графіки діаграми, тощо, це допомагає зафіксувати проміжний момент у виконанні завдання
- Дозволяти використання калькуляторів для перевірки також може бути корисним, якщо у школі вони не заборонені
- Використовуйте уяву та асоціації дитини для запам'ятовування фактів, кроків у вирішенні завдань та математичного лексикону
- Можна використовувати маленькі віршики, пісеньки для запам'ятовування наприклад таблички множення
- Попросіть дітей носити з собою таблички з математичними правилами та прикладами до них
- Практикуйте постійне коротке повторення вже вивчених правил.
- Давайте можливість учневі змагатися з самим собою, не з іншими у виконанні завдань, заведіть картку на якій будете фіксувати прогрес учня, не показуйте її класу. Ця техніка може бути доволі мотивуючою
- Повертайтеся до основних моментів вже вивченого матеріалу знову і знову.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ ДИТИНИ

Оцінювання успішності учня включає в себе різноманітні методи і прийоми, що дозволяють скласти об'єктивну картину, щодо можливостей дитини та перспектив застосування різноманітних стратегій у межах індивідуального навчального плану, з метою повноцінної інклюзії дитини до умов шкільного колективу.

Оцінювання успішності здійснюється за допомогою різних видів тестування:

- *Тести що базуються на чітких критеріях.* Підрахунок результатів здійснюється на основі критеріїв складених вчителем та затверджених адміністрацією навчального закладу. Це можуть бути тести з різних предметів та оцінювання успішності здійснюється на загальних засадах з групою однолітків.
- *Оцінювання навчального стилю дитини.* Це оцінювання направлене на виявлення елементів що впливають на навчальний стиль. Сюди відносимо стиль сприйняття інформації (візуально, на слух, тактильно) та інші індивідуальні характеристики дитини, її очікування від навчання.

- *Динамічне оцінювання.* Направлене на з'ясування природи навчального процесу конкретного учня. Виявляє зміни в динаміці навчального процесу. Може включати в себе порівняльні тести з одного виду діяльності, що проводяться з інтервалами у часі. З метою встановлення результату від застосування певних корекційних дій.
- *Оцінювання успішності дитини згідно із програмою навчального курсу.* Це пряме оцінювання успішності дитини у процесі навчання. Включає в себе тести, контрольні роботи передбачені програмою. Сюди слід віднести також завдання лімітовані в часі.
- *Оцінюванні на основі реальних ситуацій та вмінь дитини.* Цей метод набуває все більшої популярності. Полягає у оцінюванні дитини у життєвих ситуацій та подіях оточуючого світу. Сюди також входить оцінювання творчих робіт дитини.
- *Метод портфоліо.* Передбачає накопичення робіт дитини що ілюструє її досягнення у одній чи кількох навчальних областях. Портфоліо поділяються на такі, що складаються з усіх тестових робіт дитини з метою відслідковування прогресу та з вибраних найкращих робіт, які дитина

відбирає на свій розсуд. Портфоліо також може збиратися вчителем та батьками.

Це все є приблизним меню методів, що можуть бути використаними для оцінювання шкільної успішності дитини з ГРДУ, методами, що допомагають скласти об'єктивну думку щодо переваг та слабких сторін у засвоєнні матеріалу та функціонування дитини у навчальному середовищі. На основі них можна корегувати навчальні інтервенції по відношенню до конкретної дитини.

Вищенаведені методи оцінювання підходять як для дітей з нормальним інтелектом, так і для дітей з серйозними вадами, можуть з успіхом використовуватися в умовах інклюзивного навчання дітей з неповносправністю різного ступеня важкості. З рештою інклюзивне навчання – це широке поняття і є доречним, коли ми говоримо про дітей неповносправних, повноцінних інтелектуально та, навіть обдарованих, адже кожен повинен віднайти своє місце в колективі. Наводимо нижче інклюзивні характеристики школи:

Інклюзивні характеристики школи

- Сприятливе середовище для дітей з обмеженими можливостями.
- Наявність гнучкого розкладу, який дає змогу проводити індивідуальні заняття.
- Можливість обирати ті ж предмети для вивчення, які пропонуються іншим дітям.
- Спеціальний педагог і волонтери надають допомогу тільки тоді, коли вона потрібна.
- Можливості для занять з наставниками-однолітками, які діють в межах шкільних програм (формальне наставництво) та допомагають з власної ініціативи (неформальне наставництво).
- Позитивне ставлення персоналу до інклюзії.
- Позитивне спрямування, яке задає керівник.
- У школі повинна заохочуватися атмосфера турботи і поваги до відмінностей між людьми.
- До курикулуму – навчальної програми вносяться необхідні модифікації.
- Підтримка з боку педагогів у формуванні дружніх стосунків.
- Застосування командного підходу до інклюзії.
- Залучення батьків у якості партнерів.

Підсумок.

Індивідуальне оцінювання учнів повинно проводитись регулярно, з метою корегування навчальних стратегій для дітей з ГРДУ на основі реальної картини їх успішності. Воно може відбуватися як у контексті загального класного оцінювання, так і додатково за потреби та на розсуд вчителя та адміністрації навчального закладу. Оцінювання дитини є необхідним елементом її інклюзії до середовища однолітків. Адже вчитель повинен розуміти реальну картину успішності дитини з особливими потребами по відношенню до решти колективу.

ОРГАНІЗАЦІЯ СЕРЕДОВИЩА ТА ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ В КЛАСНІЙ КІМНАТІ ПРИ НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ГРДУ

Через проблеми з увагою і важкість протистояти імпульсам, діти з ГРДУ потребують чітко структурованого середовища класної кімнати. Ефективна робота в класі включає в себе послідовні дії вчителя, наявність чітких правил поведінки, передбачуваність у організації середовища та стилі викладання, побудова позитивних стосунків з дитиною. Вчитель повинен бути розуміючим, «гнучким» і терплячим.

Складові добре організованого класного середовища:

- ❖ Чітка структура (чіткий розклад, регулярність повсякденних подій, раціонально спланований робочій простір)
- ❖ Має чіткі правила та поведінкові вказівки
- ❖ Тихе та передбачуване
- ❖ Панує атмосфера поваги та взаємо підтримки
- ❖ Достатньо гнучке для індивідуальних потреб учнів
- ❖ Заохочує бажану поведінку
- ❖ Заохочує співпрацю
- ❖ Тепле, гостинне, інклюзивне
- ❖ Емоційно та фізично безпечне.

Щодо організації фізичного простору в класній кімнаті, то найкращою є така організація, яка передбачає зменшення сторонніх подразників та допомагає зосередитись на виконанні завдань. Класна кімната повинна бути закритою, класичні чотири стіни і двері. Відкритий простір або скляні стіни, аж ніяк не сприяють зосередженню дітей. В класі звичайно повинна бути присутня наочність та класні правила на видному місці. Але тут важлива помірність, стіни повинні бути нейтральних кольорів, без надмірних подразників, це ж стосується і підлоги. Корисно створити затишок за

допомогою квітів на вікнах та картин виконаних в нейтральних тонах. Оскільки занадто аскетична обстановка – це також крайність. Важливо правильно вибрати місце для гіперактивного учня, це повинно бути:

- Місце близьке до вчителя, для полегшення зорового контакту та інструктування учня
- В оточенні організованих, толерантних однолітків
- Подалі від подразників, якщо можливо (проходів, вікон, дверей, батарей, кондиціонерів, тощо).

Щодо вибору місця за партою де буде сидіти дитина, найбільш часто зустрічається рекомендація посадити дитину за першу парту, бажано в центрі з більш успішним та спокійним однолітком. Але ми би радили вчителю діяти на свій розсуд. Оскільки, в такому підході є як переваги, так і недоліки. Сидячи на першій парті дитина менше відволікається на подразники, за нею легше спостерігати і реагувати на її поведінку. Але, якщо дитина занадто збуджена, або активна, то на певному етапі вчитель може посадити її і подалі, адже своєю активністю вона може відволікати інших учнів. Можливо з часом, коли дитина більше організується її можна буде посадити ближче. Вибір сусіда для гіперактивної дитини це також дуже індивідуальна річ. Однозначним є одне, не можна садити

разом двох гіперактивних дітей. Бажано вибрати сусіда, який буде справляти позитивний вплив на дитину та асистувати їй у навчанні. Але допомога гіперактивній дитині не повинна негативно впливати на успішність та емоційний стан дитини асистента. Підкреслюємо, місце в класі та сусідство гіперактивної дитини, це індивідуальний вибір конкретного вчителя у конкретному випадку. При потребі, можна залучити шкільного психолога.

Щодо розміщення парт у класі, оптимальним вважається класичне розташування рядами. Це дозволяє зменшити відволікання дитини в порівнянні з розміщенням по колу, або коли кілька парт ставиться одна навпроти одної. Також прийнятним є, більш незвичне для наших шкіл, розміщення парт по офісному типу. Коли дитина сидить за індивідуальною перегородкою. Це розміщення також має як переваги, так і недоліки. З одного боку учень стикається з меншою кількістю подразників, з другого утруднюється моніторинг його поведінки.

Класні правила є однією з найважливіших складових ефективного навчального процесу та потужним засобом корекції поведінки учня. Як впроваджувати правила в класі:

- Виберіть кілька зрозумілих правил поведінки

- Поясніть значення вибраних правил
- Залучіть учнів до обговорення правил, зробіть остаточний вибір разом
- Не використовуйте правил, що починаються з не...
- Можна розіграти очікувану поведінку у вигляді рольової гри, щоб діти краще зрозуміли значення правил та закріпили бажану поведінку
- Напишіть правила, можна у картинках, звертайтеся до них часто
- Нагадуйте учням про правила перед тим як почати заняття
- Попросіть когось з учнів повторити правила
- Чітко наголошуйте на встановлених правилах при контакті з батьками.
- Нагороджуйте учнів за прийнятну поведінку

Зразок класних правил

1. *Завжди приходь готовим до уроку*
2. *Будь уважним*
3. *Піднімай руку перед тим як говорити*
4. *Будь старанним.*

Ефективна організація навчального процесу не можлива без відповідного авторитетного стилю роботи

вчителя, структурованого викладання та встановлення позитивних стосунків з учнями

Загальні рекомендації з організації ефективної роботи в класі для вчителів:

- Використовувати змістовні, цікаві види роботи
- Уникати нудних, затягнутих видів діяльності
- Добре планувати уроки, часто змінювати діяльність протягом уроку
- Використовувати коректний стиль спілкування, тон голосу
- Бути привітним до учнів
- Стимулювати та підтримувати старання учнів
- Знаходити час на індивідуальне спілкування з учнями
- Бути чуйним до особливих потреб учнів
- Заохочувати та використовувати гумор
- Намагатися зробити навчальний процес невимушеним
- Використовувати зворотній зв'язок
- Підтримувати контакт з сім'єю дитини
- Уникати некоректної критики, не ображати.

Підсумок

Отже, організація середовища дуже важлива для навчання дитини з ГРДУ, слід виділити такі невід'ємні складові організації ефективної роботи в класній кімнаті:

- ✓ Організація фізичного простору (положення меблів, оформлення класу)
- ✓ Місце дитини з ГРДУ
- ✓ Наявність чітких класних правил
- ✓ Стиль роботи вчителя

**Функціонально-поведінкове оцінювання (ФПО) гіперактивної дитини командою шкільних фахівців.
План позитивного поведінкового втручання.**

Функціонально-поведінкове оцінювання включає в себе ряд стратегій по оцінюванню взаємодії між поведінкою та навколишнім середовищем з метою формування компетентної думки щодо цієї поведінки. Метою ФПО є збільшення ефективності заходів направлених на корекцію поведінки учнів з ГРДУ шляхом застосування необхідних втручань безпосередньо по відношенні до даної поведінки (*Sugai, Horner, & Gresham, 2002*).

На основі інформації отриманої шляхом ФПО складається план поведінкового втручання (ППВ). ФПО проводиться командою шкільних фахівців для учнів чия поведінка суттєво перешкоджає шкільній успішності. Загалом, ФПО та ППВ є дуже дієвими щодо потреб будь якого учня з розладами поведінки які перешкоджають його

успішності. ФПО є багато методична стратегія. Стандартні компоненти ФПО включають в себе

Збір описової інформації (шляхом інтерв'ю, прямого спостереження, перегляду записів щоденника поведінки, тощо) про поведінку та оточуючі події що її супроводжують

- ❖ Формування гіпотези щодо функцій поведінки на основі зібраних даних
- ❖ На основі гіпотези командою шкільних фахівців формується індивідуальна програма втручань, які вчать соціально прийнятним навичкам, що покликані замінити проблемну поведінку; змінена поведінка має ту саму функцію для учня (наприклад, підняття руки для того щоб привернути увагу, замість викриків з місця) у більш соціально прийнятний спосіб
- ❖ Команда визначає ефективність втручання відслідковуючи прогрес у поведінці учня.

Приклад формування поведінкової гіпотези на основі ФПО

<i>Данило (учень 5класу загальноосвітньої школи)</i>
<i>Умови:</i> Під час групового завдання (група з трьох, чотирьох однолітків)
<i>Поведінка:</i> Данило може залишати групу без дозволу або

виявляє поведінку, що характеризується негативними коментарями у бік однолітків, також дитина розкидає або ховає навчальний матеріал

Наслідки: Партнери по групі дозволяють Данилові займатися з матеріалом у прийнятний для нього спосіб. Іноді вчитель забирає Данила з групи, він сидить та працює самостійно, часто він є неспроможним виконати групове завдання

Гіпотеза: Можливо Данило виявляє подібну поведінку з метою уникнути зусиль по виконанню завдання або йому не подобається працювати в групі, можливо метою є встановлення контролю та бажання домінувати в групі, або просто привернути увагу

ФПО призначене також для збору інформації, щоб встановити наступне:

- ❖ Події (недостатній сон, забування прийняти ліки, зміни розпорядку дня, зміна помешкання) або щось, що може погіршити поведінкові проблеми.
- ❖ Умови (ситуації, події, вимоги, час, конкретні люди) що можуть спровокувати проблемну поведінку
- ❖ Чіткий опис проблемної поведінки (частота, інтенсивність, тривалість)

- ❖ Де і коли ця поведінка з'являється (найбільша вірогідність появи)
- ❖ Бажана або прийнятна альтернатива проблемній поведінці
- ❖ Негайні наслідки проблемної поведінки та фактори які можуть їй сприяти (що, як правило, стається після епізоду проблемної поведінки, яка відповідь на цю поведінку з боку однолітків та дорослих)
- ❖ Гіпотетичне припущення причин проблемної поведінки (дитина хотіла уникнути важкого завдання, привернути увагу, тощо)
- ❖ Гіпотетичне припущення, як можна вирішити проблему (зменшити час завдання, пом'якшити вимоги т.ін)

План позитивного поведінкового втручання (ППВ)

Після того як проведене ФПО команда фахівців формує ППВ, що згідно з Rankin, Dungan, Allison (2002), включає в себе:

- ❖ Визначення прийнятної поведінки
- ❖ Стратегії по створенню умов покликаних змінити певні причини проблемної поведінки (оточуюче середовище, розклад, тощо)
- ❖ Ідентифікація прийнятної поведінки, що команда фахівців очікує від дитини

- ❖ Навчання будь яким необхідним даній дині навичкам (соціальним навичкам, прийомам вирішення конфліктів, контролювання гніву та агресії)
- ❖ Побудова прийнятної поведінки шляхом використання стратегій підкріплення поведінки (використання специфічних поведінкових програм та визначення підкріплень, що будуть дієвими та мотивуючими для конкретної дитини)
- ❖ Стратегії зменшення (визначення прийнятних наслідків, що можуть зменшувати проблемну поведінку, негативні заохочення)
- ❖ Будь які додаткові можливості та стратегії впливу на поведінку дитини, що можуть її покращити у позитивний спосіб, через використання коректних засобів впливу

Пропонуємо вам орієнтовний перелік питань, які можуть бути використані командою шкільних фахівців задля здійснення функціонально – поведінкового оцінювання (ФПО).

Перелік питань для поведінкового оцінювання

- 1. Ідентифікувати шкільний персонал, що працює з дитиною*
- 2. Ідентифікувати інші особи, що працюють з дитиною, медичні та реабілітаційні установи, тощо*

3. Провести оцінку домашнього/сімейного середовища. Визначити фактори в оточенні дитини, що можуть погіршити шкільну успішність. Яку підтримку надають дитині батьки. Хто саме проживає разом з дитиною. Яким чином дитина проводить вихідні та свій вільний час.

4. Загальна інформація про учня. Хобі, інтереси. Чи наявні будь які культурні питання, що можуть вплинути на академічну успішність та функціонування дитини у шкільному середовищі?

5. Медичні аспекти та стан здоров'я дитини. Перенесені хвороби, оперативні втручання, госпіталізації. Медикаментозне лікування, дози та мету призначення медикаментів. Гігієна та картина сну.

Можливі травматичні ситуації у житті дитини, що можуть справляти істотний вплив.

6. Освітня інформація. Чи знаходиться дитина на індивідуальному навчанні? Чи виключалася дитина зі школи? Яку кількість шкіл відвідувала? Прогрес що дитина виявляла у різних шкільних предметах. Описати наступне: особливості спілкування, стиль навчання, можливість робити вибір, реакція на виправлення та корегування, як в загальному дитина чується у шкільному середовищі.

7. Соціальна інформація. Характер гри (краще грає з одним, двома однолітками, у великій групі, на самоті). Друзі: чи одного віку, статі, старші, молодші. Чи б'ється дитина з однолітками, як часто. Чи проявляє агресію іншим чином, періодичність.

8. Як відбувається спілкування між персоналом школи та батьками. Хто є ініціатором, як часто, з яких причин.

Після того як вся інформація зібрана, з метою визначення подальших ефективних кроків з інклюзії дитини з поведінковими проблемами, шкільна команда повинна визначитися з наступним:

- Чи вся команда бачить проблему однаково
- Чи необхідні додаткові дослідження.
- Чи потрібні дитині та її родині додаткові послуги
- Що зроблено для покращення контакту з родиною та що ще можна зробити
- Як домашнє оточення впливає на дитину
- Чи потрібне додаткове медичне втручання, консультації
- Чи потрібна подальша академічна модифікація
- Чи прийнятне класне середовище для потреб дитини та її навчального стилю

- Яким чином можна покращити самооцінку дитини. Чи потребує дитина більше можливостей проявити лідерські якості. Чи потребує учень збільшення успішності. Чи потрібний учневі наставник, допомога у побудові дружніх стосунків, більше індивідуальної уваги, істотні заохочення, тренінг з вирішення конфліктних ситуацій.
- Які три найважливіші питання для вирішення.

Велика кількість дітей з ГРДУ та іншими поведінковими розладами потребує підвищеної уваги з боку дорослих. Особливо треба бути пильними у процесі навчання дитини, оскільки, школа це саме те середовище де відбувається або ефективна соціалізація дитини, або збільшується та поглиблюється проблемна поведінка. Тому функціонально поведінкове оцінювання та адекватно складений на його основі план поведінкового втручання мають стати першими та виключно необхідними кроками у процесі шкільної адаптації дитини.

МОДЕЛЬ ДОПОМОГИ ДИТИНІ З ГРДУ В ШКОЛІ

Після того як діагноз встановлено слід переходити до стратегій допомоги гіперактивній дитині в школі. В цьому розділі, хочемо окреслити загальну модель допомоги

дитині з ГРДУ. Одразу слід наголосити, що ця модель в цілому є універсальною та окремі її елементи можуть застосовуватися для покращення адаптації та цілковитої інклюзії не лише дитини з ГРДУ. Також й дітей з загальними труднощами в навчанні, іншими психічними та поведінковими розладами, дітей з інтелектуальною недостатністю, розладами аутичного спектру та іншими розладами розвитку.

Як вже зазначалося, ГРДУ є надзвичайно поліморфним розладом та дуже різнобарвним в своїх проявах. В дійсності немає двох однакових дітей з ГРДУ. Отже і план втручання звичайно буде різнитися та повинен гнучко змінюватися в залежності від кожного конкретного випадку. В загальному план допомоги залежатиме від:

- Різноманітності симптомів ГРДУ
- Функціонально – поведінкового оцінювання дитини (що, до речі є першим кроком у плані втручання)
- Наявності коморбідних (супутніх) розладів

Загалом слід почати із оцінювання поведінки дитини функціонально – поведінкового оцінювання (ФПО) та складання на його основі плану позитивного поведінкового втручання (ППВ). Це техніка, яка проводиться мультидисциплінарною командою шкільних

фахівців із залученням батьків дитини та дозволяє оцінити особливості поведінки конкретної дитини за конкретних умов та визначитися з елементами, що необхідно корегувати. Наступним, радше паралельним кроком, є проведення індивідуального оцінювання успішності даної дитини, про методи і прийоми якого також йтиметься нижче. Проведення успішності може проводитися в індивідуальному порядку або за загальними стандартами. Метою цього виду оцінювання є виявлення конкретних сильних та слабких місць в загальній картині успішності гіперактивної дитини та визначення найбільш необхідних стратегій впливу на найбільш вразливі види та елементи навчальної діяльності (читання, писання, математичні вправи, аудіювання, тощо).

Коли оцінювання проведене, доцільним є проведення консультацій між фахівцями школи, батьками, можливо, у складних випадках, можуть бути залучені фахівці з медичних та реабілітаційних установ, консультації можуть бути проведені в форматі круглого столу. Важливо, проводити такого роду заходи у позитивному ключі, щоб батьки та дитина не відчували своєї меншовартості. Це не повинен бути формат класичної малої педагогічної ради, де, на жаль, часто акцент ставиться лише на негативних

сторонах дитини та розмова ведеться не про те, що можна зробити для дитини щоб допомогти їй розкрити свої позитивні сторони, а у тоні звинувачення, де лейтмотивом часто є просте бажання позбутися незручностей у вигляді «неадекватної» дитини.

Педагоги та психологи запов'язані підкреслити позитивні сторони дитини, адже завжди знайдеться за що дитину похвалити. Тим більше, що діти з ГРДУ є часто надзвичайно щирими і творчими, загалом кожна людина має позитивні риси. Чия, як не педагога, задача віднайти ці риси та культивувати їх в дитині, допомогти розкрити найкраще. Метою обговорень є можливість побачити дитину комплексно та узгодити ролі учасників навчального процесу та батьків, визначитися з методами, які є пріоритетними у процесі реабілітації дитини. Попередньо батьки і дитина можуть мати індивідуальні консультації з кожним із шкільних фахівців.

Що таке індивідуальний навчальний план або індивідуальна навчальна програма. Це корекція шкільної програми, згідно з потребами дитини. Після попереднього тестування фахівці з окремих предметів мали би оцінити навички дитини та адаптувати завдання до її можливостей. Як правило діти із суттєвими труднощами у навчанні

потребують більше часу на виконання завдань, зменшення кількості завдань, додаткового часу для виконання завдань та додаткових індивідуальних занять з учителем. Діти із суттєвим ураженням інтелекту які можуть бути коморбідними при ГРДУ, на жаль навчаються здебільшого не в середовищі здорових однолітків, як це відбувається в інших країнах. Вони повинні мати індивідуальний навчальний план у обов'язковому порядку. Маємо надію, що з розвитком інклюзивної освіти в Україні навчання дітей з суттєвими інтелектуальними ураженнями і аутизмом в звичайній школі стане нормальною широко розповсюдженою практикою.

Та навіть дитина з ГРДУ, що має нормальний інтелект повинна мати дещо адаптований підхід до навчання з боку вчителя. Головний принцип тут гнучкість вчителя, оскільки, як вже наголошувалося немає двох однакових дітей з ГРДУ. Ми представимо конкретні стратегії навчання дітей з ГРДУ у наступних розділах, покажемо як діяти в конкретних навчальних ситуації у різних видах навчальної діяльності. Але слід пам'ятати наступне – вчитель не повинен зациклюватись на методиках і ставати жертвою формального дотримання навчальних технік і стратегій. Дії вчителя повинні бути гнучкими. Адже,

діяльність вчителя це завжди творчість, талановиті вчителі дають собі раду з найважчими дітьми, використовуючи найновітніші стратегії і методики абсолютно інтуїтивно не знаючи, що це є останнім словом педагогічних досліджень. В той самий час будь які стратегії, методики, знання не допоможуть, якщо немає теплого ставлення до дитини, радості від своєї роботи такої нелегкої, часами невдячної але надихаючої та улюбленої. Тому до моделі допомоги гіперактивній дитині в школі слід додати такий аспект як вибір вчителя. Батьки повинні шукати не так, навіть, школу, як вчителя для дитини. Оскільки, якщо вчитель налаштований позитивно, не розглядає дитину як злу та зіпсовану, то можна досягти набагато більшого прогресу, ніж у випадках, коли панує злість на дитину та бажання позбутися з боку вчителя та агресія з боку батьків у відповідь. Вибір вчителя повинні робити батьки, але й адміністрація навчальних закладів має усвідомлювати, що серед наших дітей є ті, що відрізняються від загалу. Вони такі непрості, але творчі діти з яких можуть вирости хороші люди, при умові, що ми побачимо в них людей. Тому позитивно налаштована адміністрація школи це невід'ємна частина в цілісній моделі допомоги дитині з ГРДУ. Налаштувати адміністрацію позитивно це, часто, є

як раз справою батьків, які є саме тими людьми, що досягають позитивних змін і змінюють загальну упереджену думку. Конструктивною практикою є організація різних семінарів для адміністрації та вчителів навчальних закладів. Необхідна постійна тренінгові робота з психологами та соціальними педагогами, котрі також повинні відчувати себе членами команди по допомозі проблемній дитині в школі, адже роль психолога і соціального педагога в плануванні позитивної поведінки дитини, її соціальної інтеграції, розвитку соціальних навичок, формуванні позитивної самооцінки є, часто, не меншою ніж роль вчителя. Лише планування педагогічного процесу, розвиток навчальних функцій є прерогативою виключно вчителів.

Підсумок

Складові успіху при допомозі дитині з ГРДУ в школі:

- ✓ *Згуртована команда шкільних фахівців*
- ✓ *Чуйний позитивно налаштований вчитель*
- ✓ *Тісна співпраця з батьками дитини*
- ✓ *Ретельне проведення функціонально – поведінкового оцінювання*
- ✓ *Складання плану позитивного поведінкового втручання*

- ✓ *Регулярне проведення оцінювання успішності та академічних навичок дитини*
- ✓ *Застосування відповідних до потреб дитини стратегій і навчальних технік*
- ✓ *Складання індивідуального навчального плану, за потреби*
- ✓ *Гнучкість вчителя при виборі методів роботи з дитиною*
- ✓ *Позитивне налаштування з боку адміністрації навчального закладу до проблеми дітей з ГРДУ*
- ✓ *Регулярна освітня робота з персоналом навчального закладу і бажано з батьками*

СТРАТЕГІЇ СПРЯМОВАНІ НА ЗБІЛЬШЕННЯ УВАЖНОСТІ УЧНЯ З ГРДУ

Втримати увагу учня під час занять – це один з найбільш вагомих аспектів успіху для кожного вчителя, незалежно від того, яку аудиторію він навчає. Звичайно є універсальні прийоми та можливості утримування уваги під час занять, які будуть ефективні за будь яких обставин. Це новизна та цікавість навчального матеріалу, велика кількість яскравої наочності, драматичний, сповнений натхнення стиль викладання, непересічна особистість вчителя, часта, а головне доречна зміна видів діяльності під час уроку. Звичайно, кожен урок не може і не повинен бути

надто яскравим, вчитель не може увесь час працювати на межі можливого. В шкільному житті є також місце звичайним спокійним, рутинним урокам, матеріал для вивчення також не завжди буває надто цікавим, хоча при цьому він може бути дуже важливим.

Якщо ж ми говоримо про дитину з ГРДУ, тут проблеми з увагою, які обумовлені розладом дитини, можуть значно ускладнити навчальний процес.

В загальному, для досягнення концентрації уваги учнів протягом уроку, вчитель повинен дбати про структуру уроку, добре пояснення його цілей, новий матеріал повинен ґрунтуватися на попередньо отриманих знаннях, добре використати факти з реального життя, розказати історію, це підвищує зацікавленість. Добре дати кілька ключових завдань, або питань на початку уроку, про які учні повинні думати протягом заняття, використовувати невимушений стиль спілкування, гумор. Використання органів чуття дитини для збільшення уваги є також дуже дієвим, можна використовувати різноманітні аудіо сигнали для привернення уваги, наприклад музичні інструменти, музичні іграшки або дзвоники, плескання в долоні, чіткі римовані вказівки, відповідний тон та паузи в голосі. Корисно пересвідчитися чи взагалі учні чують

вчителя добре, чи не заважають сторонні звуки, батарей, кондиціонерів, тощо. Дієвими також є візуальні сигнали. Для привернення уваги можна використовувати ліхтарики, просто підняти руку та тримати доки всі не заспокояться, корисно використовувати ілюстрації всього, що говориться під час презентації матеріалу, але при цьому стирати з дошки все що не потрібно. Використовувати указку просту і лазерну, про важливість візуалізованих правил вже йшлося в попередніх розділах. Важливим є зоровий контакт з учнем, не можна про це забувати, добре використовувати кольорові матеріали, оскільки зміна кольорів є потужним стимулом уважності.

Слід пам'ятати, що проблеми з уважністю тісно пов'язані зі здатністю людини запам'ятовувати інформацію. Відомо, що люди, в середньому запам'ятовують: 10% - того, що вони читають, 20% - того, що вони чують, 30% - того, що вони бачать, 50% - того, що вони бачать і чують, 70% - того, що вони говорять і пишуть, 90% - того, що вони говорять під час своєї діяльності.

Ми повинні це враховувати при роботі з будь якими дітьми, тим більше з гіперактивними. Отже, щоб

привернути та втримати увагу учня навчання повинне бути *активним!!*

Основні поради, як зберегти уважність в класі

- Використовуйте велику кількість яскравого наочного матеріалу
- Використовуйте тон голосу. Змінюйте інтонацію
- Вчіть дітей конспектувати під час пояснень (це концентрує увагу та дозволяє запам'ятовувати більше інформації)
- Дайте дітям відчуття, що ви слідкуєте за їх діяльністю. Практикуйте зворотній зв'язок як можна частіше.
- Використовуйте все навколо, щоб зробити презентацію матеріалу більш наочною
- Поводьтеся так, щоб за Вами було цікаво спостерігати. Будьте артистичні
- Зробіть темп уроку жвавим, навчальну діяльність різноманітною
- Використовуйте роздатковий матеріал. Попросіть учнів знайти і вставити слова або вирази, які базуються на тому, що ви говорите, це дозволить сконцентрувати увагу дітей
- Заохочуйте дітей відповідати на питання якомога повніше, запитайте, як дитина дійшла до того чи іншого висновку

- Створіть атмосферу в якій дитина не буде боятися приймати активну участь у заняттях та бути не зрозумілою чи помилитися. Заохочуйте активність
- Будуйте урок таким чином, щоб була можливість працювати в парах та групах, з найбільшим залученням усіх учнів. Використовуйте кооперативне навчання. Практикуйте чітку структурованість групових занять, невизначеність неприйнятна для дітей з ГРДУ
- Використовуйте комп'ютерні технології та інші методи, такі як музика, драма, дизайн, метод проекту та ін., що дозволяють покращити мотивацію до навчання та втримати увагу.
- Використовуйте контракти жетони та інші засоби заохочення уважності під час роботи
- Можна застосовувати візуальне нагадування, невеличкі індивідуальні правила, що можна приклеїти на робочому місці дитини, та нагадувати про них час від часу, щось на зразок:

Я маю:

- Тихо вести себе на уроці
- Бути уважним
- Сидіти спокійно
- Слухати вчителя

При виконанні самостійних завдань в класі використовуйте наступне:

- Чітко інструкуйте учнів перед початком виконання завдання, переконайтеся, що всі усе зрозуміли
- Давайте таку кількість роботи, яку буде реально виконати у встановлений час, підготуйте спрощене завдання для непідготовлених учнів, добре, щоб перед учнями був наявний зразок розв'язаного схожого завдання
- Часто перевіряйте чи ніхто не потребує допомоги, цікавтеся ходом виконання роботи, адже учні з ГРДУ потребують стимулу та частого заохочення
- Застосовуйте таймер, добре коли учні слідкують за часом. Винагороджуйте дітей за кожную частину успішно виконаного завдання за певний попередньо встановлений період часу
- Діліть великі завдання на менші частини, можна розрізати сторінку з великим завданням на частини, оскільки дитина може бути збентежена великим завданням, добре також винагороджувати дитину за кожную правильно виконану частину завдання.

Підсумок:

Уважність під час виконання завдань є одним з найважливіших чинників академічної успішності будь

якого учня. Збереження уваги на уроці є ключовим моментом при навчанні дитини з ГРДУ. Для збереження уваги в класі вчителю в загальному слід використовувати наступне:

- ✓ Залучати органи чуття дитини (візуальні, аудіо сигнали)
- ✓ Намагатися зробити процес навчання якомога більш активним
- ✓ Забезпечити постійний зворотній зв'язок

СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКОВОЇ КОРЕКЦІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ З ГРДУ В ШКОЛІ

Поведінка гіперактивної дитини в школі, це, можливо, найбільш істотний виклик для вчителя. Оскільки, погана поведінка впливає негативно, як на успішність самої дитини, так і на загальний клімат в класі, на здатність колективу дітей та вчителя продуктивно працювати.

Відомо, що неприйнятна поведінка може з'явитися, як реакування на умови зовнішнього середовища, тому змінити таку поведінку можна за допомогою корекції цих умов. Можна змінити розклад дитини, місце її в класній кімнаті, зменшити кількість подразників, що могли б її відволікти, змінити можна також стиль спілкування з дитиною, застосувати більше зовнішнього нагадування,

тощо. Друга основна причина неприйнятної поведінки, криється у цілеспрямованому бажанні дитини досягти певної мети і змінити щось. Наприклад, якщо дитині важко концентруватися довгий час на завданні, вона може почати поводитися в неприйнятний спосіб з метою привернути до себе увагу та уникнути неприємної нудної роботи.

Поведінка це щось, що може бути досліджене та визначене. Наприклад, скільки разів дитина залишала своє місце в класі, на протязі певного часу, тривалість часу потрібного дитині на виконання завдання тощо. Тобто, неприйнятна поведінка завжди має свої причини, якщо вчитель вчасно приймає запобіжні заходи, то в багатьох випадках неприйнятну поведінку можна попередити. Наприклад, як вже зазначалося, шляхом змін в оточуючому середовищі, або можна змінити щось у структурі занять, зменшивши час та кількість завдань, тощо. Загалом метод функціонально – поведінкового оцінювання, покликаний визначити деталі неприйнятної поведінки та усі методи та стратегії впливу покликані досягти бажаної поведінки мають використовуватися в межах плану позитивного поведінкового втручання, який складає команда шкільних фахівців за результатами ФПО.

Неприйнятна поведінка не повинна проходити непомітно, вона повинна мати наслідки, певні види покарання, наприклад, застосувати тайм – аут, вислати дитину з класу за неприйнятну поведінку, т. ін. Також слід застосовувати підкріплення бажаної поведінки.

Бажана поведінка в класі. Розглянемо її основні зразки:

- Бути сконцентрованим на виконанні завдання
- Співпраця та адекватна взаємодія з іншими. Тобто, ввічливе спілкування, уникання сварок і бійок з однолітками, спокійна робота та позакласне спілкування з ними, повага до дорослих.
- Виконання вказівок вчителя, класних правил, правил гри на майданчику, без невдоволення та суперечок.
- Хороша готовність до уроку. Підготовлені домашні завдання, наявність необхідного до роботи матеріалу, вчасна поява в класі.
- Залишатися у необхідному місці під час занять. Тобто не полишати місце за партою або в робочій групі без дозволу.
- Контроль вербальних імпульсів. Чекати своєю черги не перебиваючи, не викрикувати з місця, піднімати руку перед тим як говорити.

Це приблизний перелік елементів бажаної поведінки, який може вар'ювати у відповідності до кожного конкретного випадку.

Як стратегії по корекції поведінки не застосовував би вчитель у класній кімнаті, вони неодмінно повинні узгоджуватися з діями батьків по корекції поведінки дитини та бути невід'ємними одне від одного. Звичайно ідеальною є ситуація коли вчитель та батьки безперервно співпрацюють одне з одним та бажана поведінка в класі заохочується також вдома. Тоді вплив є комплексним, а досягнення найбільш повними. Батьки дитини можуть використовувати домашню систему заохочень, або систему жетонів, коли прийнятна поведінка, в тому числі і в школі, заохочується на основі зібраних балів та дитина отримує регулярні позитивні підкріплення за прийнятну поведінку, кожного дня, раз на тиждень, місяць та одне дуже суттєве віддалене заохочення у випадку бажаної поведінки раз на три місяці або пів року. Добре, коли батьки отримують інформацію безпосередньо від вчителя, а вчитель знаходиться в курсі домашніх поведінкових інтервенцій. Для старших дітей можна застосовувати метод домашнього поведінкового контракту. Детальніше йтиметься окремо.

Розглянемо конкретні техніки корекції поведінки дитини з ГРДУ в класі (*Rief, 2005*).

1. План досягнення бажаної поведінки або поведінковий план. Учень визначає одну ціль, над якою буде працювати день або тиждень. Наприклад, організація робочого місця, не битися, на лишати не завершене завдання, скажімо з математики. Учень планує конкретні кроки, необхідні для досягнення мети. Вчитель вранці швидко обговорює план з учнем та конкретні кроки з його реалізації. В кінці дня або тижня вони зустрічаються знову для підведення підсумків. План можна оформлювати на стандартних листках.

Приклад:

Поведінковий план учня	
Моя ціль на день/тиждень:	
<hr/>	
Мій план досягнення цілі:	
1-----	
2-----	
3-----	
Моя винагорода, якщо я досягну цілі:	
<hr/>	
<hr/>	
Учень (ім'я) -----	Дата-----

2.Щоденне звітування про шкільну поведінку за допомогою поведінкових карток.

Це ефективний метод корекції поведінки, направлений на комунікацію між вчителем та батьками дитини для встановлення комплексного впливу на дитину з ГРДУ. Коли батьки мають змогу повноцінно відстежувати поведінковий прогрес дитини в школі, вони можуть більш ефективно застосовувати домашні програми корекції поведінки. Що в свою чергу є потужним стимулом для більш прийняттого поводження дитини в школі. Оскільки дитина розуміє, якщо поведінка в школі буде неприйнятною, вона навряд чи отримає відповідне заохочення вдома та втратить бали необхідні для отримання віддаленої винагороди. Також дитина може отримувати винагороду за прийнятну поведінку і в школі. Таким чином бажана поведінка дитини заохочується на всіх рівнях і вдома, і в школі.

В основному, поведінкові картки включають в себе чітко визначену одну або більше поведінкову проблему, яка підлягає корекції. Вчитель відповідає за щоденний моніторинг та оцінювання успіхів у корекції поведінки та відправляє поведінкову картку кожного дня з учнем для перегляду її батьками. Батьки відповідають за щоденний

перегляд картки та винагороду бажаної поведінки, або застосування штрафних санкцій за небажану.

Шкільні винагороди можуть бути у вигляді додаткового часу для гри, або використання комп'ютера. Дуже ефективним цей метод є у школах обладнаних комп'ютерними класами, адже час проведений за комп'ютером є потужним стимулом бажаної поведінки. Особливо шкільні винагороди необхідні в тих випадках коли батьки дитини не в змозі приділити багато уваги поведінковій корекції та регулярно відслідковувати прогрес дитини вдома. Важливо робити підсумкове винагородження або штрафування дитини в школі і вдома наприкінці кожного тижня.

Як створювати поведінкові картки: є безліч варіантів, оформлення поведінкової картки, ось основні вимоги:

- Чітко визначити цілі, яка поведінка має бути досягнута
- Визначити не більше трьох напрямків корекції поведінки та чіткі критерії успіху (набрати 70 % від можливих балів за хорошу поведінку, до прикладу)
- Створити таблицю з поділками на час протягом дня, або просто з комірками для дат та зразками бажаної поведінки, в оформленні можливі варіанти, зразки додаються.

ПОВЕДІНКА	понеділок		вівторок		середа		четвер		п'ятниця	
	I пол. дня	II пол. дня	I	II	I	II	I	II	I	II
Залишається на місці	+									
Використовує час проведений в класі Ефективно										
Ставиться з повагою до дорослих та однолітків										

- ✚ В кожній комірці де зазначено час відмічати якість бажаної поведінки за допомогою знаків +/-, позитивних та «зажурених» смайликів, або просто слів «так»/ «ні».
- ✚ Підведення підсумків та підрахунок позитивних та негативних знаків у кінці кожного дня.

- ✚ Інформування батьків про результати досягнень дитини, кожного дня картка передається додому.
- ✚ Нагородження дитини вдома і в школі за результатами досягнень.

Слід зазначити, що істотних результатів у поведінковій корекції може бути досягнуто лише за умови послідовних та постійних дій з оцінювання та винагородження поведінки дитини, як вже зазначалося вище, за умови налагодженої системи співпраці школа – дім.

Картки щоденного оцінювання поведінки визнані ефективним методом корекції поведінки учнів у США, сподіваємось, що цей досвід стане у пригоді вчителям в Україні. Ефективність поведінкових карток обумовлена такими чинниками, як щільний контроль поведінки, часте та інтенсивне позитивне підкріплення, якого діти з ГРДУ особливо потребують для підтримки відповідного рівня мотивації. Також важливим є зміцнення контактів з батьками, оскільки цей метод потребує посиленої співпраці вчитель – батьки та останнє, результати даного моніторингу поведінки можуть стати у великій пригоді для психологів та лікарів при подальшому дослідженні дитини, призначенні ліків, тощо.

Зразки оформлення поведінкових карток:

Ім'я _____ Вчитель _____

Підпис батьків _____

_____ кількість плюсів за день

_____ кількість плюсів за тиждень

Поведінкова картка учня _____

Ціль----	лишається на місці	займається старанно	уважний до інструкцій вчителя
ДАТА			
	+ -	+ -	+ -
	+ -	+ -	+ -
	+ -	+ -	+ -
	+ -	+ -	+ -
	+ -	+ -	+ -
ПІДСУМОК			

Різноманітність оформлення поведінкових карток не має меж. Можна просто записувати резюме про поведінку в звичайний щоденник після кожного уроку або в кінці дня. Можна завести окремий щоденник поведінки. Але важливо виховувати розуміння до особливих потреб дитини з ГРДУ у середовищі здорових однолітків. Діти не повинні дивитися на ці речі, як на щось принизливе. Це нелегка задача для вчителя, прищепити повагу та толерантне ставлення до потреб дітей, що відрізняються. Тому вводити подібні методи треба дуже обережно і поступово, зважаючи на реакцію класу.

Щодо винагород за хорошу поведінку, до того що вже було сказано можемо додати, що чим більше дитина заробляє балів, тим більший процент винагороди вона може отримати з меню винагород. Наприклад, якщо дитина заробляє від 75 до 89 % з можливих плюсів, або інших позитивних відміток, то вона може вибрати дві речі з меню винагород. Що більший процент, то пропорційно більша винагорода, що менший то менша. З часом поріг винагород можна плавно збільшувати. Почати можна з меншого процента, оскільки дитина повинна отримувати негайне задоволення і підкріплення позитивної поведінки.

3. Поведінковий контракт.

. Також в контракті можуть бути вказані негативні наслідки у разі невиконання угоди. Повинне бути також місце для підпису .

Приклад: Сашко, учень сьомого класу що страждає на ГРДУ. Почав битися з однолітками на перерві. Вчитель уклав з ним контракт, в якому Сашко погоджується перестати битися на перерві. За кожен день без бійок, Сашко буде винагороджуватися 20 хвилинами у комп'ютерному класі, наприкінці робочого дня.

Терміни дії контракту повинні бути обґрунтованими і реальними. Умови повинні бути чіткими та обговорюватися з дитиною дуже ретельно. Контракт не повинен бути надто складним. Краще скласти кілька менших контрактів, ніж один надто великий та складний для виконання, складність контракту може пригнітити та збити дитину з толку.

Представляємо зразок форми поведінкового контракту учня.

ПОВЕДІНКОВИЙ КОНТРАКТ УЧНЯ

Я _____, погоджуюся виконувати наступне
(включаючи критерії бажаної поведінки)

Якщо я виконаю мою частину контракту, я отримаю наступну
винагороду: _____

Контракт діє від _____ (дата) _____ до
(дата) _____

Він буде переглядатися
(щоденно _____ щотижнево _____ інше _____)

Затверджено:

_____

учень

вчитель

батьки

4. Використання системи жетонів

Це ефективна система миттєвого підкріплення бажаної поведінки. Коли дитина отримує певну кількість жетонів, вони можуть бути вимінені на певну винагороду (солодощі, маленьку іграшку або можливість провести час у бажаний спосіб, наприклад: зіграти в футбол, т.ін) У якості жетонів можуть бути використані маленькі іграшки, картки наклейки, календарики, т.ін. Для досягнення бажаної поведінки, повинно використовуватися не більше кількох зразків поганої поведінки для зміни на протязі певного періоду часу. Оскільки для дитини з ГРДУ необхідна чіткість та структурованість діяльності. Неможна намагатися змінити усі погані зразки на раз. Система є дуже ефективна і може використовуватись як вдома, так і в школі. Її перевагою по відношенню до інших методів є в тому, що дитина отримує миттєву винагороду прийнятної поведінки у вигляді жетона, що дуже важливо для гіперактивної дитини та може досягати віддалених винагород у цікавий спосіб, особливо це доречно для дітей молодшого шкільного віку.

5. Використання системи пенальті.

Система пенальті або штрафів є також досить ефективним методом поведінкової корекції вдома і в класі. Може

використовуватись у поєднанні із системою жетонів. Цей метод фокусується на неприйнятній поведінці учнів на відміну від методів описаних вище. Дитина з ГРДУ отримує винагороду скоріше за зменшення частоти неприйнятної поведінки, ніж за демонстрацію прийнятної (Ples, 2002).

Система пенальті використовується протягом усього дня з метою зменшення кількості проявів неприйнятної поведінки. Можна дати дитині якусь кількість жетонів наперед з метою вилучення їх за неприйнятну поведінку. Для зменшення проявів поганої поведінки, кількість даних наперед жетонів повинна бути дещо менша за звичайну кількість епізодів неприйнятної поведінки. Наприклад, якщо Марійка проявляє неприйнятну поведінку протягом уроку у вигляді вигукування з місця в середньому 10 разів, то вона повинна отримати не більше семи жетонів наперед. Учні повинні розуміти, що кожен епізод неприйнятної поведінки буде вести до втрати жетона, нагороду дитина отримує в тому випадку, якщо на кінець уроку, заняття тощо, в дитини лишається будь яка кількість жетонів. Слід пам'ятати, що дитина з ГРДУ має дуже тендітну емоційну систему, тому необхідно складати систему жетонів і пенальті таким чином, щоб у дитини було більше

можливостей заробити жетони, ніж втратити. Оскільки, якщо дитина дуже скоро витратить усі свої «заощадження», вона може розчаруватися та втратити будь яку мотивацію надалі виправляти свою поведінку.

Наведені методи корекції поведінки дитини в школі, є досить потужним арсеналом, здатним привести до суттєвих змін у поведінці дитини, наводимо також приблизне меню винагород дитини за прийнятну поведінку.

Винагороди дитини в школі

- Сніданок або обід із вчителем (для Українських шкіл, що правда, це не зовсім звична, але ефективна практика)
- Вільний час, який можна проводити на свій розсуд (слухати музику, грати в ігри, малювати, виконувати додаткові спеціальні завдання_
- Вибрати щось із класного запасу цікавих речей для гри
- Праця з особливими цікавими матеріалами
- Отримання особливих привілеїв (догляд за тваринкою, допомога вчителю)
- Наднормовий час у шкільному спортзалі, бібліотеці, комп'ютерному чи музичному кабінеті

Винагороди дитини вдома

- Бажані заняття з батьками
- Дозвіл робити щось бажане/гроші

- Час на гру в комп'ютерні ігри, користування Інтернетом, перегляд телепрограм, телефонні розмови з друзями
- Перегляд нових фільмів
- Покупка чогось бажаного
- Обід з другом
- Особлива гра
- Подорожі, прогулянки
- Поїздка на автомобілі
- Їжа, десерт на вибір
- Дозвіл не виконувати регулярної неприємної роботи

Загалом вибір винагороди може бути дуже широкий та залежатиме від фантазії батьків та вчителя, а також від особливостей відносин між дорослими та дитиною.

Поради, як уникнути небажаної поведінки та справлятися з «важкими дітьми» Попередити небажану поведінку набагато легше ніж боротися з її наслідками. Емоційний стан дитини з ГРДУ є дуже нестійким, отже при перших ознаках емоційної нестабільності дитини або коли ситуація вже переростає в конфліктну, радимо виконувати наступне батькам і вчителям:

- Застосувати заспокоюючий жест (м'яко покласти руку на плече дитині) або невербальну підказку, що слід заспокоїтись

- Відвернути увагу дитини від подразника, можна дати невеличке доручення
- Можна запропонувати використати розслаблюючу техніку, для попередньо ознайомленої дитини (глибоко дихати, рахувати, розслабити м'язи, тощо
- Якщо дитина знайома з техніками саморегуляції, можна запропонувати їй проговорити до себе «Я спокійний, все під контролем. Я можу впоратись з цим», тощо
- Нагадати дитині про наслідки (покарання, винагороди)
- Зробити паузу
- Запропонуйте перерву
- Використайте фізичні вправи для зменшення напруги
- Слідкуйте за своєю поведінкою і стилем спілкування (говоріть спокійно і повільно, використовуйте спокійну жестикуляцію, візуальні нагадування, завжди пропонуйте вибір). Спокійний стиль спілкування головна зброя взаємодії з неспокійним учнем
- Занотуйте причини неприйнятної поведінки, та обставини за яких вона з'являється
- Уникайте емоційної реакції на неприйнятну поведінку
- Обговорюйте проблемну поведінку та шляхи її вирішення та уникнення, після того як усі сторони заспокоються

- Усвідомте, що ви не можете контролювати чийсь поведінку, лише можете змінити щось в собі
- Намагайтеся розслабитись фізично
- Не вв'язуйтеся у суперечку. Не читайте нотацій. Уникайте довгих пояснень. Намагайтеся виховувати дитину без свідків
- Деколи ігноруйте неприйнятну поведінку, особливо коли це сталося випадково, використовуйте цю техніку дозовано
- Дайте дитині усвідомити, що ви розумієте її почуття та виразіть їй довіру
- Уникайте питань, що починаються з «Чому?» «Чому ти це зробив?», тощо. Краще «Як ти думаєш, чому це сталося?»
- Знайдіть час на те, щоб активно вислухати дитину
- Показуйте свою турботу та співчуття
- Намагайтесь зрозуміти підґрунтя поганої поведінки (можливо це сталося через академічні труднощі дитини, конфлікт з однолітком, тощо)
- Встановіть продуктивний зв'язок школа – дім.
- Вчіть дитину стратегіям вирішення проблем (виявлення проблеми, шляхи вирішення, за та проти кожного рішення і т.д.)

- Шукайте можливості залучення дитини до шкільного життя. Доручіть їй щось відповідальне, наприклад асистувати молодшого учня

Це лише можливе меню засобів боротьби з неприйнятною поведінкою. Кожна людина, яка стикається з вихованням дитини з ГРДУ може з успіхом використовувати ці прийоми та додавати свої враховуючі особливості дітей з якими їй доводиться працювати.

Підсумок

Вдале керування поведінкою дитини в класі – це один з найважливіших чинників загальної шкільної успішності. Поведінка може бути досліджена та визначена, для її корекції використовуються певні стратегії описані в розділі. Один з найважливіших чинників корекції поведінки, це тісна співпраця між вчителем і батьками дитини. Поведінкові стратегії, що застосовуються в школі, повинні мати продовження вдома.

Найбільш ефективними техніками корекції поведінки дитини з ГРДУ в класі є:

- ✓ Складання поведінкового плану
- ✓ Ведення поведінкових карток, щоденників поведінки
- ✓ Поведінковий контракт
- ✓ Система жетонів і пенальті

БАТЬКАМ

Отож, спробуйте оцінити поведінку своєї дитини за нижченаведеною анкетою. Відзначте галочкою наявність у Вашої дитини основних симптомів ГРДУ.

Моя дитина часто...

- безперервно рухається, не може довго сидіти на одному місці, бігає чи лазить тоді, коли вимагається сидіти на місці
- багато говорить, перебиває інших, недоречно втручається в розмову інших
- не може витерпіти, коли треба чогось чекати (як-от, наприклад, своєї черги в грі чи у крамниці)
- має проблеми з утриманням уваги на завданні, легко відволікається на сторонні подразники
- «відсутня», «десь літає в іншому світі», не чує, коли до неї говорять
- не зосереджується на деталях, робить ненавмисні помилки через неуважність у класних/домашніх завданнях

- діє «імпульсивно», не подумавши про наслідки чи правила
- не має страху, часто діє надто ризиковано
- створює проблеми своєю поведінкою в сім'ї, у садочку/школі, у стосунках із ровесниками

Якщо Ви позитивно відповіли на більшість із цих запитань, то досить імовірно, що у Вашої дитини ГРДУ. Проте остаточний діагноз може встановити лише команда компетентних фахівців, які всебічно обстежать вашу дитину, зможуть відрізнити ГРДУ від інших причин, що призводять до схожих порушень поведінки, виявлять можливу присутність інших супутніх проблем – і щойно тоді, представивши Вам повну інформацію обстеження, разом із Вами спланують та реалізують необхідну програму допомоги Вашій дитині. Така програма складається індивідуально для кожної сім'ї та дитини.

ВЧИТЕЛЯМ

Якщо у Вашому класі є учень чи учениця, які мають проблеми зі шкільною успішністю, поведінкою та стосунками з учителями і ровесниками, нижченаведений перелік можливих проявів ГРДУ дозволить Вам запідозрити наявність у дитини цього розладу.

- під час уроку багато рухається, вовтузиться на стільці, часто встає з місця*
- має проблеми з утриманням уваги на завданні; під час уроків часто неуважний, легко відволікається на сторонні подразники*
- не зосереджується на деталях, робить ненавмисні помилки через неуважність у класних/домашніх завданнях*
- під час уроку часто «відсутній», «десь літає в іншому світі», не чує, коли до нього говорять*
- часто відповідає на запитання вчителя, не піднімаючи руки/не отримавши дозволу; багато говорить, часто перебиває інших*
- не може витерпіти, коли треба чогось чекати*
- дуже емоційний, легко втрачає самовладання*

- діє «імпульсивно», не подумавши про наслідки чи правила
- створює проблеми своєю поведінкою в сім'ї, у садочку/школі, у стосунках з ровесниками

Якщо Ви позитивно відповіли на більшість із цих запитань, то досить імовірно, що у Вашого учня чи учениці ГРДУ. Проте остаточний діагноз може встановити лише команда компетентних фахівців – медиків, психологів, педагогів, які мають додаткову спеціалізацію у діагностиці та терапії розладів розвитку у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ